

Arkitektur og byggeskik

Den traditionelle landbyggeskik med det karakteristiske røde murværk, opstregede fuger, arkengab og karnap er usædvanligt rigt repræsenteret i den sydlige del af Vadehavsregionens landsbyer. Sønderbyvej 32, opført i 1804, Sønderby i Møgeltoender.

Vadehavsregionen er som helhed karakteriseret af en meget velbevaret bygningskultur med en række regionale særpræg, som præger oplevelsen af både det åbne land, landsbyer og stationsbyer samt af købstæderne.

Landsbyerne i det åbne land

Den traditionelle landbebyggelse i Vadehavsregionen varierer fra enkle småhuse til store firlængede gårde, men de forskellige bygningstyper er karakteriseret af en fælles materialeholdning, som medvirker til, at disse bygninger opleves som en helhed og dermed udgør et dominerende træk for området. I landområderne er byggeskikken tæt knyttet til hvilke byggematerialer, der kunne skaffes lokalt, og byggeskikken er gennem århundreder udviklet og tilpasset de særlige landskabelige og klimatiske forhold.

Det altdominerende fællestræk for den traditionelle landbebyggelse er de grundmurede facader, som er opført i mursten, der er fremstillet lokalt, og som i farven varierer fra mørk-brunviolet til lys rød. Stenene er ofte større end normalsten, og størrelsen varierer fra bygning til bygning. Husene kan være udsmykket med enkle murværksdekorationer som gesimsbånd, stik, blændinger samt af mønstermurværk, hvor man udnytter stenenes farveforskelle. Stenene er lagt i krydsforbandt med en skræbefuge, helt i plan med facaden, og fugen kan være streget op med hvidtekalk. Gesimser eller andre indmurede bygningsdele er ligeledes ofte fremhævede med hvidtekalk. Facaderne kan i nogle tilfælde være kalkede, men hovedparten står med synlige mursten.

Særligt i den sydlige del af Vadehavsregionen er landsbybebyggelsen præget af huse med muret trempel, der er karakteristisk for Sønderjylland. Emmerlev, Søndervej 3, opført i 1900.

Særligt i den sydlige del af området er det røde murværk dominerende, men der findes også i dette område flere gårde og huse, som har været kalkede fra ældre tid.

På landet er tagene traditionelt tækkede med tagrør, som man tidligere kunne skære i marsken. Gavlene er valmede, og de murede skorstene sidder placeret i kippen. Tagfladen er ubrudt og uden tagkviste, og det tækkede tag optager i bløde kurver taget fra henholdsvis arkengab, fremspringende karnapper og frontkviste.

Den særlige byggeskik med de grundmurede huse adskiller sig væsentligt fra landbyggeskikken i resten af landet, hvor bindingsværk var den almindelige byggemåde frem til sidste halvdel af 1800-tallet.

Byggeskikken langs den sydlige del af Vadehavet er præget af traditionel vestslesvigsk byggeskik, og allerede i begyndelsen af 1700-tallet var det almindeligt at bygge i grundmur.

Bygningerne er opført i relativt få og enkle materialer, der har kunnet skaffes og fremstilles lokalt. Disse traditionelle byggematerialer udmærker sig ved, at de arbejder godt sammen og skaber en sammenhængende og god bygningsfysik. Derudover er de billige og enkle at vedligeholde.

Bebyggelsen på landet er ikke kun præget af den ældre, egnsbestemte og traditionelle byggeskik, men også af en række bygninger, der er opført fra slutningen af 1800-tallet og i begyndelsen af 1900-tallet. Bygninger, der i højere grad er præget af tidens internationale arkitekturstrømninger, men som også er særligt typiske for Sønderjylland og Vadehavsregionen.

Købstæderne

Købstæderne i Vadehavsregionen har som tidligere omtalt på ingen måde en homogen eller ensartet bygningskultur, men de er derimod hver især præget af en række individuelle bygningstyper, der er tæt knyttede til byernes anlæggelse, struktur og landskabelige placering.

Tønder er i særlig grad præget af de mange gavlhuse, der er tæt knyttede til den gamle bebyggelsesstruktur med lange smalle grunde, der går helt tilbage til byens anlæggelse.

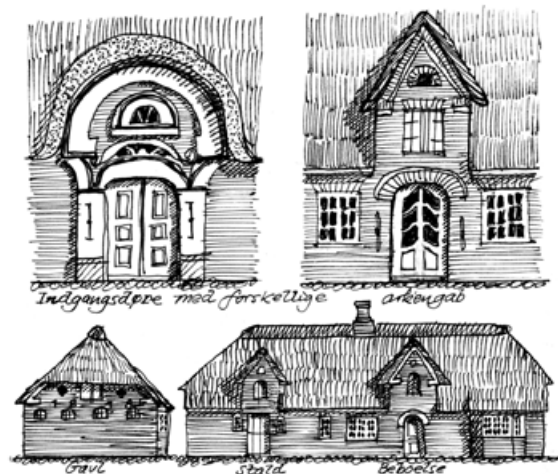
Ribe er i høj grad præget af det usædvanligt store antal velbevarede bindingsværksbygninger, der er opført efter bybranden i 1580.

Varde er kendetegnet af de grundmurede bygninger, der samles under fællebetegnelsen "vestjysk klassicisme". Varde er tillige præget af en række fine kvarterer med enkle, lave gadehuse, der er opført fra begyndelsen af 1800-tallet til begyndelsen af 1900-tallet.

Esbjerg er præget af de internationale arkitektoniske strømninger fra slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet.

Det specielle murværk med de lokalt fremstillede sten, der varierer i farven fra lys rød til mørk brunviolet, lagt i krydsforbandt med en skrabefuge, der fylder alle ujævnheder i sten ud og opstreget med hvidtekalk.

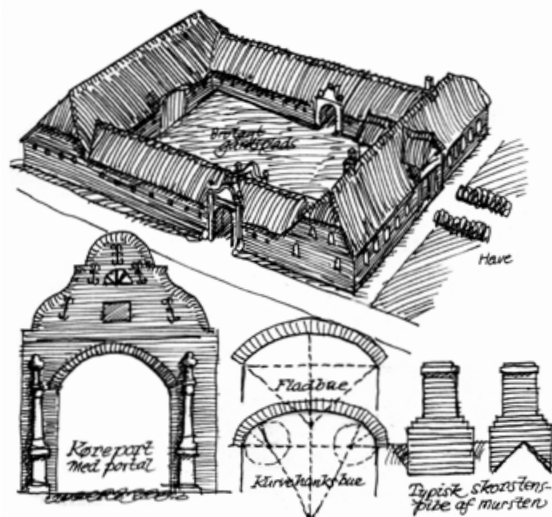
Bygningstyper

Vestslesvigske gårde

Mest dominerende i landbebyggelsen syd for Ribe er den vestslesvigske gård. Den er kendetegnet af den forholdsvis lange længe, der både rummer beboelse og stald, som er adskilt af en gennemgående forstue. Længehuset med bolig og stald kan forekomme alene eller som hovedstammen i et vinkelbygget eller flerfløjet bygningskompleks. Hvor der er flere længer, er det karakteristisk, at adgangen til bygningerne sker i facaden og ikke fra gårdspladsen, som det ellers er skik i det meste af landet. Et typisk træk for den sydvestjyske byggeskik er den trekantede frontkvist, der sidder over indgangsdøren, som benævnes *arkengab*. Den vestslesvigske gård er overordentlig værdifuld og karaktergivende for området.

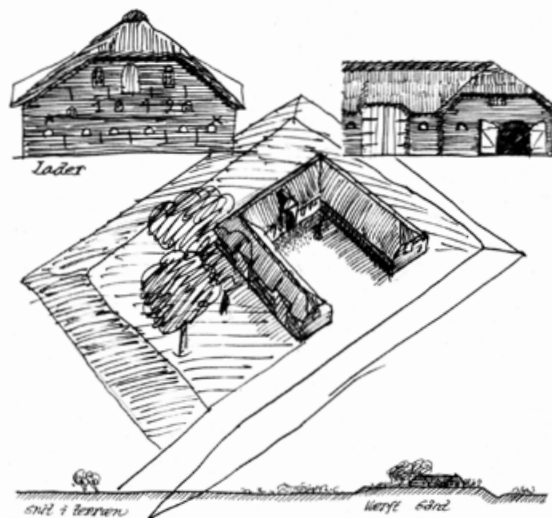
Firlængede gårde

En bygningstype, der præger landbebyggelsen i Vadehavregionen, er de store regulære gårdanlæg med fire længer, som ligger samlet omkring en gårdsplads. De firlængede gårde er karakteriserede af et selvstændigt og regulært stuehus, med bearbejdede facader mod både gade/have og gårdspladsen og tre udlænger, der ligger samlet omkring en regulær gårdsplads. Strukturen og anlægstypen er forskellig fra den traditionelle slesvigske gård, hvor stald, bolig m.m. ligger samlet i en hovedlænge. Anlægstypen med de fire længer samlet omkring en gårdsplads kendes i det meste af Danmark tilbage i 1200- til 1400-tallet, men syd for Ribe er det den vestslesvigske gård, der dominerer. Den firlængede gård blev her først udviklet i sidste halvdel af 1700-tallet.

Bebyggelse på værfter

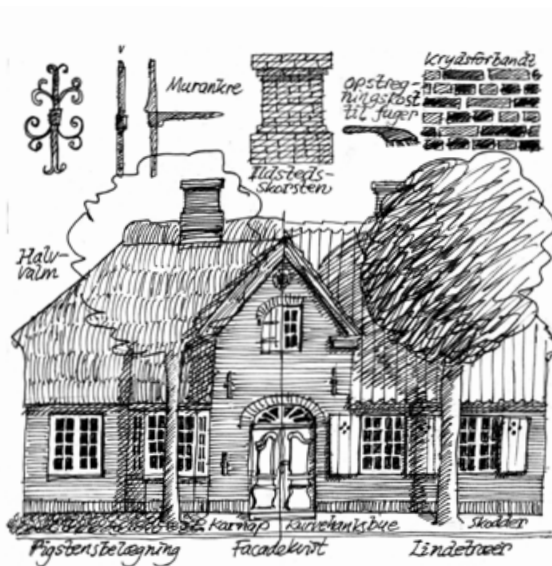
Et unikt træk for den sydlige del af Vadehavsregionen er bebyggelse, der er opført på de karakteristiske værfter, som rejser sig ude i den åbne og vidtstrakte marsk. Værfterne kan ligge isolerede med enkeltgårde, eller de kan ligge samlet i små landsbyer. Bebyggelsen på værfterne er karakteriseret af større gårde med tre eller fire længer. Særligt typisk er de mægtige lader med de store tækkede tagflader, der markerer sig stærkt i landskabet. Traditionen med at bygge på værfter ude i marsken antages at stamme tilbage fra 1100-tallet, hvor friserne indvandrede i området og medførte denne byggeskik. Bebyggelsen på værfterne er i det væsentligste påvirket af den slesvigske byggeskik, der præger området som helhed. Som anlægstype udgør værfterne og bebyggelsen på værfterne et enestående og sjældent træk i dansk bygningskultur.

Bebyggelse på værfter.

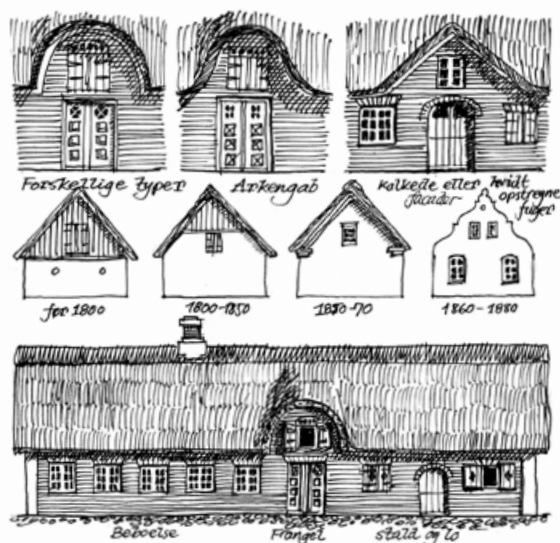
Gadehuse i landsbyer

I de mindre bydannelser i den sydligste del af Vadehavsregionen findes en række enkle gadehuse, der er præget af den regionale byggeskik med arkengab over indgangsdøren og med facader, der er opført i blank mur i de for området karakteristiske røde tegl. Tagene kan være tækkede eller belagt med røde vingetegl og med halv eller trekvartvalm i gavlene. Den mere urbane del af gadebebyggelsen, som primært er knyttet til Slotsgade i Møgeltønder, er opført i sidste halvdel af 1700-tallet, og er klart beslægtede med de mere traditionelle bygningstyper med arkengab og facader i blank mur. Disse adskiller sig dog væsentligt ved at være symmetrisk opbyggede. De er prydet af dekorative stik og blændinger over vinduerne samt af hvidkalkede detaljer, som f.eks. pilastre og gesimser, og fint detaljerede døre og vinduer.

Gadehuse i landsbyer.

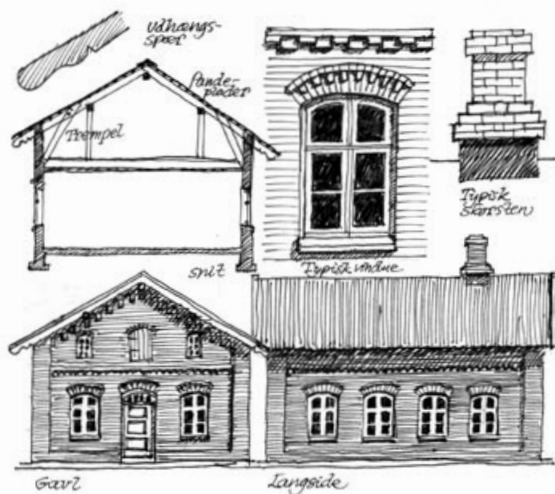
Længehuse på Fanø.

Længehuse på Fanø

Fanøs specielle gårde og skipperhuse er karakteriserede ved at være enlængede, i én etage og oftest opført med bolig og stald i samme bygning. Mange af facaderne er opført i de egnstypiske mørkerøde mursten med opstregede fuger, hvidkalkede gesimser og hjørnelisener. I Sønderho har mange huse markeret murstikkene over vinduerne med de karakteristiske grøn-sort-hvide farver. Der forekommer dog også flere rød- eller gulkalkede huse. Tagene er høje og dominerende, da husene generelt er lidt bredere end øvrige by- og landhuse fra 1700- og 1800-tallet. Tagene er næsten uden undtagelse tækkede med tagrør, og gavlene er ofte helt eller delvist bræddebeklædte. Over indgangs- og bagdør til forstuen, *frankel*, sidder der typisk en rundbuet eller trekantet frontkvist, en arkengab.

Huse og gårde med trempel.

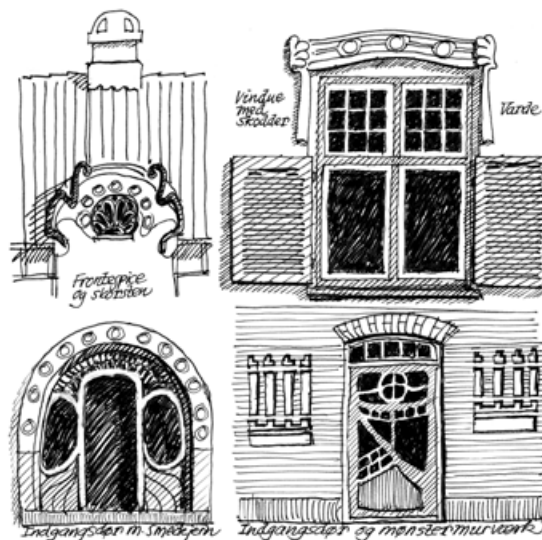

Huse og gårde med trempel

En bygningstype, der er typisk for Sønderjylland og for den sydlige del af Vadehavsregionen, er de mange stuehuse, gadehuse og villaer, der er opført med en muret trempel. Trempelen giver husene den karakteristiske ekstra højde og lave taghældning. Hovedparten af trempelbygningerne står i blank mur med ensartede og hårdtbrændte mursten eller i en kombination af blank mur og pudsede blændinger. Trempelkonstruktionen på stuehuse i kombination med mønstermurværk er et nordtysk træk, der i sit udtryk er tæt beslægtet med den internationale "schweitzerstil", der var populær i Nordeuropa i tiden omkring 1900. I Nordtyskland kaldes disse bygninger for "gewerkschulenstil", fordi de ofte er opført af håndværkere, der havde været på efteruddannelse på "baugewerkschule".

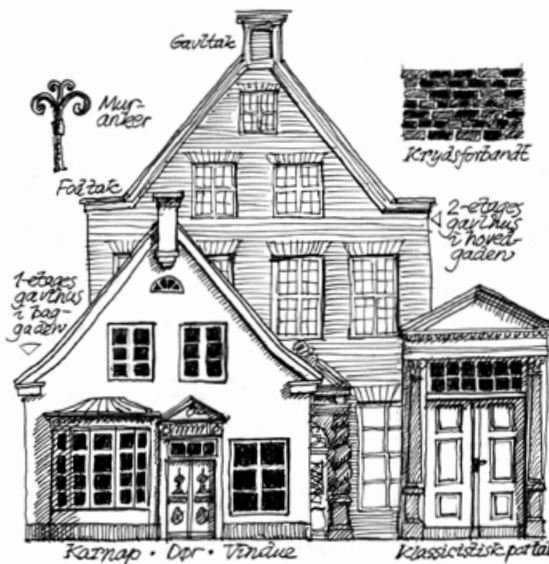
Villaer i jugendstil

De internationale arkitekturstrømninger fra begyndelsen af 1900-tallet har blandt andet sat sit præg på Vadehavsregionen med en række villaer og huse, der er påvirket af jugendstilen. Et fælles træk for de jugendprægede bygninger er brugen af dekorationer med kurvede og slyngede blad- og blomsterlignende former. Stilen præger primært enkelte elementer og bygningsdele, som f.eks. vinduer og døre, der kan være udsmykkede med krumme sprosser eller glasmosaikker eller ved glaserede og dekorerede tegl- og tagsten. I den sydlige del af regionen ligger flere villaer med jugendprægede detaljer og i Esbjerg og Varde findes flere jugendinspirerede villaer, tegnet af Esbjerg-arkitekten C.H. Clausen. Jugendhuset i Varde er et af de mest karakteristiske og helstøbte på egnen.

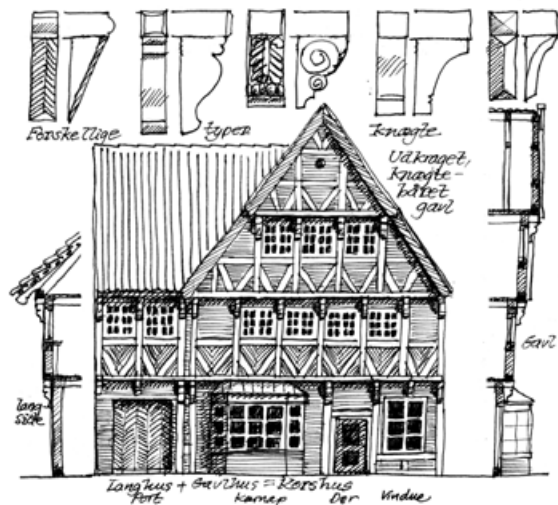
Grundmurede gavlhuse

Gavlhusene med grundmuret gavl mod gaden findes primært i Vadehavsregionen i Tønder. Den karakteristiske gavl prydes ofte af en rigt udsmykket og portalomkranset indgangsdør, med en stor overvude, et vindue der vender ind til forstuen samt et større vindue eller en fremspringende karnap. Bebyggelsen ligger tæt på lange smalle grunde, og de smalle gavlhuse får stort set kun lys ind i rummene fra gavlene, hvilket afspejles i husets arkitektur og rumindretning: Opholdsstuen, dørn, ligger ud til det store vindue eller karnap mod gaden. Bag døren med overvindue er en langsgående forstue, diele, der er i forbindelse med stadsstuen, piselen, som ligger i et lidt smallere sidehus med store vinduer ud mod et lille gårdrum. Gavlhusene er købmandshuse skabt til handel, og velstanden afspejles i de rigt udsmykkede facader langs hovedgaden.

Grundmurede gavlhuse.

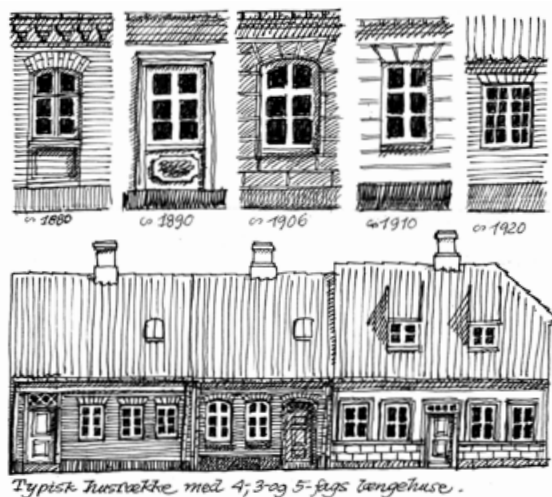
Bindingsværksbygninger i købstæder.

Bindingsværksbygninger i købstæder

En af de ældste bygningstyper i Vadehavetsregionen er bindingsværkshuset, der primært forekommer i Ribe og Tønder. De karaktergivende bindingsværksbygninger i Ribe er fra 1500- og 1600-tallet og er kendetegnede af kraftigt og rigt udsmykket egetømmer med udkraget stokværk, der er båret af udskårne knægte. En særlig Ribespecialitet er knægte af en simpel trekantet form med et malet og profileret sparremønster på forsiden. I Ribe findes også en række mere enkle bindingsværkshuse uden udkræning, opført i slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet. Mange af disse har tidligere været pudsede. Bindingsværkshusene forekommer både som gavlhuse, langhuse samt som kors huse, der både har en gavl og en langside mod gaden. Særligt kors huse er typiske og kendetegnende for Ribe.

Gadehuse i købstæder.

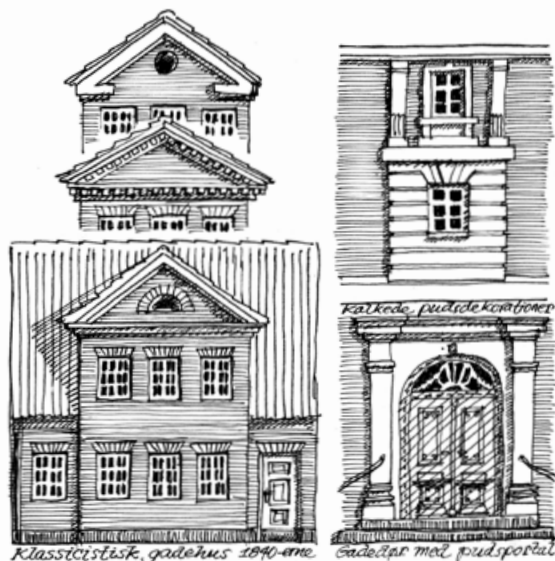

Gadehuse i købstæder

Store dele af området købstæder og større bydannelse er prægede af enetages byhuse, der er opført fra begyndelsen af 1800-tallet og frem til begyndelsen af 1900-tallet. De ældste af disse gadehuse er knyttede til den traditionelle byggeskik med grundmurede facader i de lokale tegl og med hvidkalkede gesimser. De senere gadehuse, der er prægede af klassicisme og historicisme, er ikke så egnsbestemte i deres udtryk og er opført i maskinfremstillede tegl, formsten og præfabrikerede støbte dekorationer. Bygningerne er orienterede mod gaden, og særligt er de historicistiske bygninger prægede af den lyst til dekoration, som kendetegner arkitekturen fra 1870'erne og frem. Fælles for de enkle gadehuse er de regelmæssigt og taktfast placerede vinduer og døre og deres klare orientering mod gaden.

Sydvestjysk klassicisme i købstæder

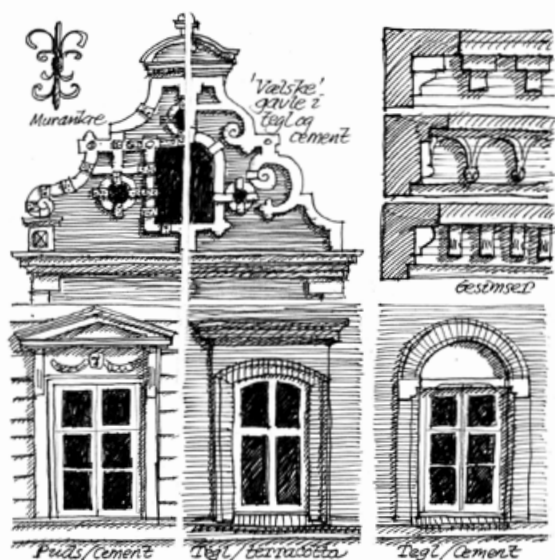
Særligt i Varde, men også i Ribe og Tønder findes en række velproportionerede byejendomme, som er opført i slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet. Disse bygninger er stærkt påvirkede af de klassicistiske strømninger, som præger den internationale arkitektur i denne periode, men bygningerne har også et stærkt regionalt særpræg. Typisk for disse bygninger er de grundmurede facader, der er opført i røde teglsten i kombination med enkle klassiske arkitekturdetaljer, som opdeltede murpartier, der er fremhævede med hvid kalk. Bygningerne har en symmetrisk og velordnet arkitektur, der ofte har centralt midterparti og/eller markerede og fremhævede sidepartier. Arkitekturen er præget af en klar opdeling af bygningens forskellige led og markerede overgange mellem etagerne.

Sydvestjysk klassicisme i købstæder.

Historicistiske etageejendomme

En særlig del af bebyggelsen i Vadehavsregionen er knyttet til de nye bydannelser, der voksede omkring stationsbyerne og ikke mindst i Esbjerg, der blev grundlagt i 1868. En stor del af bebyggelsen i disse byer er opført med forbillede i de store europæiske stilarter, og stilmæssigt samles denne periode under betegnelsen "historicismen". Periodens byggeri er kendetegnet af brugen af en række nye byggematerialer og præfabrikerede, dekorative elementer. Typisk for denne periode er etagehusene, der primært findes i Esbjerg, hvor de ligger langs det regulære gadenet og med fint udførte hjørnetårne m.m. Facadernes udtryk varierer fra hus til hus, men alle er de rigt dekorerede og prydede med vinduesindfatninger og gesimser mod gaden. Mod gården er enkle facader, side- og baghuse som regel opført i en billigere tegl.

Historicistiske etageejendomme.

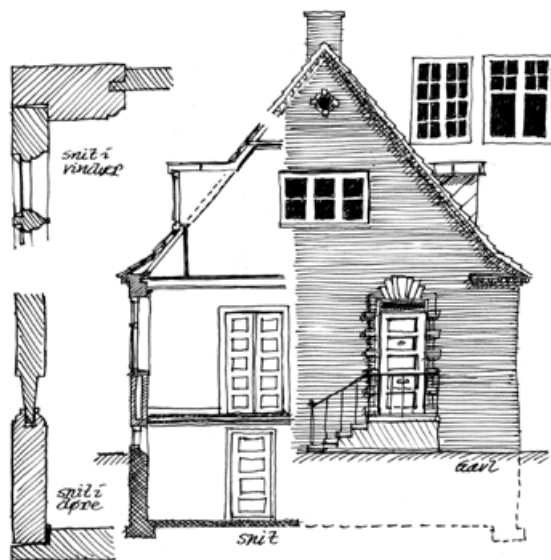
Hjemstavnstil.

Hjemstavnstil

I den sydlige del af Vadehavsregionen og Sønderjylland findes en række bygninger, der er opført i begyndelsen af 1900-tallet med inspiration i den traditionelle byggeskik. Disse bygninger, der samles under betegnelsen "hjemstavnstil", er velproportionerede og gennearbejdede og har klare referencer til områdets traditionelle byggeskik, som f.eks. gavlhusene i Tønder og de slesvigske gårde. Hjemstavnstilen i området udspringer af foreningen *Baupflege Kreis Tondern*, der blev stiftet i 1908. Foreningen var en del af en række nationale reaktioner mod den europæiske historicisme. Hjemstavnstilen er kendetegnet af gennearbejdede og velkomponerede bygninger, hvor byggematerialer, håndværksteknikker og udformning af detaljer er en væsentlig del af det arkitektoniske udtryk.

Bedre Byggeskik.

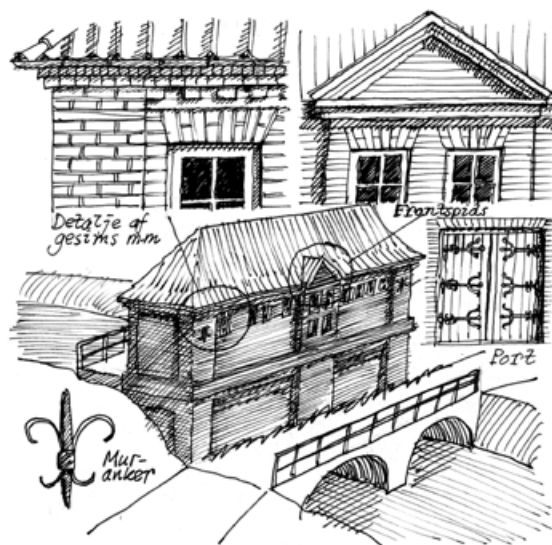

Bedre Byggeskik

Parallelt med *Baupflegebevægelsen* var man i Danmark påvirket af de samme strømninger, bl.a. "Foreningen af 3. december 1892", der målte og registrerede flere af de gamle marskgårde og Møgeltønders gamle bygninger. Disse bygningers enkle og klare formsprog og materialeholdning kom til at præge bevægelsen *Bedre Byggeskik*, der blev stiftet i 1915, og foreningens typetegninger og rådgivning fik efterfølgende stor indflydelse på byggeriet i hele Danmark med en række velproportionerede og gennearbejdede enfamiliehuse og offentlige bygninger. Typiske træk for *Bedre Byggeskik* er de velkomponerede helheder, hvor alt fra udhus og havelåge til rumfordeling og facadekomposition udgør en del af den arkitektoniske helhed. Kendetegnende for perioden er også den høje håndværksmæssige kvalitet og materialefornemmelse.

Sluser og pumpestationer

En bygningstype, der i særlig grad er knyttet til Vadehavsregionen, er pumpestationerne og sluserne, der er hjerteklapperne i hele landskabet omkring Vadehavet. Det er i højere grad funktionen og sammenhængen med landskabet, der binder disse bygninger sammen, end det er det arkitektoniske udtryk. Den betydning, som sluserne og pumpehusene har haft, afspejler sig tydeligt i udformningen af de enkelte bygningsværker. Arkitekturen spænder fra den næsten borglignende Højer Sluse fra 1860, der er befæstet med massive tilhuggede granitkvadre, til Ballumslusen fra 1914-1919, der med et tungt og velproportioneret murmassiv i rød tegl med ganske små vinduer danner overgang mellem marsken og Vadehavet. Pumpehusene markerer sig også med stor effekt i det åbne marskområde, hvor de fungerer som pejlemærker og lokale vartegn.

Sluser og pumpestationer.

Anbefalinger

Samlet set er den dansk-tysk-hollandske Vadehavs-region resultatet af en uafbrudt vekselvirkning mellem menneskers virke og områdets stærke naturkræfter, og gennem de seneste 3.000 år er der opstået et kulturlandskab uden sidestykke. Den danske del af regionen er først og fremmest præget af at være en stor og åben sammenhængende flade med yderst få elementer i landskabet. Fra digerne og fra kyststrækningen i øvrigt er der vid udsigt over landskabet. Områdets størrelse, dets uforstyrrethed, sammenhæng og dynamik giver en ganske særlig landskabelig, oplevelsesmæssig værdi.

Marskområdernes bevaringstilstand er generelt ret god, idet hovedparten fortsat ligger uden bebyggelse

og anlæg og dele anvendes fortsat til græsning, så udsynet bevares.

Ådalenes åbne landskaber vest for byerne er generelt meget velbevarede og fremstår uden forstyrrende spredt, bebyggelse. Mange steder er ådalene stadig helt åbne med lave afgræssede marskenge, og i sammenhæng med vandløb rummer de meget værdifulde landskabstræk.

Landsbyerne hører til blandt de bedst bevarede i Danmark, idet de har bevaret deres struktur og sammenhæng med landskabet. I relation til landbruget er hovedparten af landsbyerne dog funktionstømte. Det betyder, at de erhverv, der har serviceret landbruget, ikke længere er aktive, og dermed er den indre dynamik i landsbyerne ikke til stede som tidligere.

Sårbarhed og anbefalinger

Kommunerne er den største varetager af kulturarven i Danmark. Der er bl.a. lovgivningsmæssige krav om, at alle kommuner skal udarbejde kommuneplaner, som skal indeholde retningslinier til sikring af kulturhistoriske bevaringsværdier, herunder beliggenheden af værdifulde kulturmiljøer og andre væsentlige kulturhistoriske bevaringsværdier. Der skal også være retningslinier for landskabelige bevaringsværdier og for naturområder i kommuneplanerne. Herudover er der en række andre emner, der skal være bestemmelser for, og som kan vedrøre kulturhistoriske og landskabelige bevaringsværdier.

Kulturarvsstyrelsen har i forbindelse med LancewadPlan-projektet opsamlet en række anbefalinger,

Cykelturisme er en oplagt ferieform i det flade landskab. En helhedsplan bør danne ramme for fremtidens landskab, kulturarv, natur, turisme, landbrug, byudvikling mv.

bl.a. fra møder afholdt med de lokale planlæggere, museer, følgegruppen, konsulenter, en konference med deltagelse af planlæggere, forvaltere m.fl. fra hele landet samt endelig fra den internationale del af arbejdet. I det følgende præsenteres disse anbefalinger, som er ment som en inspiration til kommunerne til at få landskabet og kulturarven på den politiske dagsorden i kommunerne. Med Vadehavet Kulturarvsatlas har de fire vadehavskommuner således et værktøj, som kan bruges i den kommende planlægning.

Hver kommune udarbejder en kommuneplan. For at bevare Vadehavsregionens særlige kvaliteter og sammenhænge vil det dog have stor betydning, at kommunes planlægning og strategier for Vadehavsregionen har et fælles udgangspunkt. Derfor bør kommunerne udarbejde en samlet plan for Vadehavsregionens landskabs- og kulturarvsverdier.

Planen bør bl.a. rumme en redegørelse for hvilke elementer og sammenhænge, der er bærende for landskabernes karakter og oplevelsesverdier samt hvilke rumlige og visuelle kvaliteter, som bør fastholdes. Det bør desuden vurderes, hvilken tilstand og udvikling landskabet er i, og på hvilken måde udviklingstendenser, projekter og anden sektorplanlægning fremover kan styrke landskabets identitet og variation. Planen bør give vejledning om indpasning af bebyggelser i landskabet, herunder også etablering af nye landbrugsbygninger og andet erhvervsbyggeri. Desuden bør den give vejledning om miljø- og naturtiltag samt landskabsforbedringer på dyrket, ekstensiveret og udyrket jord. Planen bør forholde sig til større turisme- og friluftsanlæg i regionen og til tekniske anlæg. Planen bør endelig danne ramme for den fremtidige forvaltning af landskabs- og kulturarvsverdier, såvel som for jordbrugs-, turisme-, byudviklings-, naturinteresser m.fl. Planen kan

blive et værdifuldt grundlag for kommunernes kommende kommuneplaner i regionen.

Som overordnet mål bør det sikres, at der fortsat er forskel på by og land i Vadehavsregionen, og at karakteristiske byprofiler og markante overgange mellem byområder og åbent land fastholdes.

Der skal naturligvis fortsat være plads til udvikling og forandringer i regionen. Vadehavsregionen er dog unik og rummer meget store bevaringsverdier af national og international betydning, som der bør tages hensyn til i den fremtidige udvikling af regionen:

- Den enkelte bys karakter med hensyn til struktur samt afgrænsning bør fastholdes.
- Marsklandskabet i Vadehavsregionen er særligt

Kirken i Vester Vedsted er smukt beliggende på byens højeste punkt mod vest. De bevarede grønninger danner en flot forgrund for kirken.

følsomt på grund af dets flade karakter, hvor forandringer tydeligt ses på lang afstand. Derfor er det problematisk, såfremt der sker en uhensigtsmæssig udbygning i form af store fritliggende boliger, driftsbygninger, turisme- og erhvervsbyggerier, tekniske anlæg eller større tilplantninger.

- Etablering af større anlæg, som højspændingsmaster eller større produktionsbygninger på geesten, bør ske med skyldig hensyntagen til landskabsværdier, kulturmiljøværdier og til de bebyggede strukturer. Rundkørsler og vejbelysning virker ligeledes anmassende og fremmede i det flade landskab.
- Kommunerne bør udarbejde temaplaner for Vadehavsregionens værdifulde kulturmiljøer, herunder deres afgrænsning, bærende bevaringsværdier, sårbarhed, karakteristika samt med anvisning af, hvordan de kan sikres for fremtiden.
- Regionen er sårbar over for også mindre beplantninger i de særligt følsomme områder, f.eks. ådale, hvor de kan sløre indtrykket af de karakteristiske store vidder. Det kan være læhegn, mindre skovbeplantninger eller blot tilfældige træbevoksninger.
- For de større byer i Vadehavsregionen gælder, at man bør fastholde og evt. forbedre den enkelte bys karakter med hensyn til struktur, bygningkvaliteter, byafgrænsning og det omgivende landskab, som ofte løber helt ind i, og igennem, byerne.
- Der bør i vidt omfang udarbejdes bevarende lokalplaner for landsbyerne. Disse bør indeholde bestemmelser og vejledninger om pleje af landskaber og kulturmiljøer, bygningsrenovering, samt indeholde angivelse af områder og landskabsstrøg, hvor byggeri, større tilplantninger og anlæg er uønsket. Planerne bør sikre, at bystrukturen, herunder gamle

vejforløb, og kulturmiljøerne bevares. Planerne bør også indeholde vejledning om beplantning og pleje af byernes grønne strukturer, herunder haver m.m.

- Det bør sikres, at der stadig kan være rentabelt landbrug i Vadehavsregionen, og dialog med landmændene er vigtig, fordi de forvalter langt hovedparten af landskabet. Dialogen bør omfatte såvel placering og valg af afgrøder i særlig sårbare områder. Der kan vise sig behov for en ekstensivering af landbrugsdrift i natur- og miljømæssigt sårbare områder.
- Store, nye staldbygninger, gylletanke og siloer placeres ofte i afstand fra stuehus og udlænger. Disse nye store bygninger bliver derved fritliggende og ødelægger ofte indtrykket af et ellers smukt landskab. Der bør derfor sikres en dialog om, hvor vidt visse områder helt bør friholdes for store og dominerende byggerier og anlæg.

Andre virkemidler

Kommuneplaner og lokalplaner er væsentlige virkemidler i arbejdet med sikringen af de væsentlige bevaringsværdier i en fremtidig udvikling af Vadehavsregionen. Men også en række andre tiltag kan overvejes inddraget i dette arbejde og eksempler er nævnt her:

- Der bør etableres "bevaringsfonde", der dækker samtlige kommuner med økonomiske støttemuligheder ved gennemførelse af gode og hensigtsmæssige løsninger ved ombygning, ændret anvendelse og renovering af huse. Det bør overvejes at oprette støtteordninger samt at udnytte eksisterende til sikring af bystrukturer, gamle vejforløb, kulturmiljøer, værdifulde åbne arealer i byerne og landskabsværdier omkring byerne.

Fanø set fra luften med Esbjerg i baggrunden.

Den Kampmannske gård i Varde. Opført i 1781. Et eksempel på byens mange velbevarede klassicistiske bygninger.

- De igangværende strukturændringer i landbruget betyder, at jordbrug bliver opgivet, og driftsbygninger bliver overflødige. Det vil således skabe færre brug med betydeligt større og nye landbrugsbygninger, som det allerede ses i dag. Der bør derfor føres en restriktiv politik med hensyn til landzone-tilladelser, heri bør der stilles kulturhistoriske og arkitektoniske vilkår om muligt, og vilkår om beplantninger, når det er påkrævet. Det bør overvejes, hvorvidt landbrugsbyggeriet i det åbne land også bør reguleres via andre virkemidler, herunder støt-teordninger.

- Gennem oplysning og formidling bør borgerne i Vadehavsregionen være medvirkende til at sikre landskabet og kulturarven og gøre disse til et aktiv for egnen. Museerne bør inddrages i dette arbejde.

- Landdistrikter og landsbyer kan overleve og måske udvikles, hvis det erkendes, at de kan være betydningsfulde oplevelses- og bosætningsområder i tæt samspil med de enestående landskaber og den værdifulde kulturarv. Tidligere var bosætning og levevilkår alene afhængig af naturgrundlaget. I

Schackenberg Slot og park udgør sammen med Møgeltønder en usædvanlig helstøbt helhed.

dag er det samspillet mellem landskab, natur og kulturhistorie som udtryk for oplevelsesværdier, der gør det attraktivt at bo “ude på landet”.

- Kulturturismen er en af de sektorer, der bør ses nærmere på i regionen. Det bør overvejes, om sommer- og fritidsbeboere er bedre end ingen beboere, når det gælder vedligeholdelsen af bygninger i landsbyerne. Det bør også overvejes, hvordan kommunerne, turistforeninger, museer og borgere kan medvirke til, at kulturturismen styrkes i regionen.

De problemstillinger, der her er rejst, er i en vis udstrækning identiske med dem, der kendes fra den øvrige del af Vadehavsregionen i Tyskland og Holland. Med henblik på at sikre de væsentlige landskabs- og kulturmiljøværdier, der er i regionen, og gøre dem til et aktiv for udviklingen, også lokalt, er et fortsat samarbejde nationalt og internationalt af væsentlig betydning. Der bør tages initiativ til, at der fortsat vil være en trilateral koordinerende funktion, der har fokus på Vadehavsregionens helt enestående værdier – også når det drejer sig om landskab og kulturarv.

Kolofon

Titel

Vadehavet Kulturarvsatlas

Udgivet af

Kulturarvsstyrelsen, 2007

Manuskript

Arne Høi, Center for Bygningsbevaring
Charlotte Lindhardt, Kulturarvsstyrelsen
John Frederiksen, Miljøcenter Ribe
Kristine Dagnæs-Hansen, Esbjerg Kommune
Lis Jensen, Kulturarvsstyrelsen
Michael Lauenborg, Kulturarvsstyrelsen
Mette Guldborg, Fiskeri- og Søfartsmuseet
Stig Eriksen, Esbjerg Kommune
Søren Rasmussen, Skov- og Naturstyrelsen

Foto og tegninger

Antikvarisk Samling i Ribe: side 54, bagsiden

Arne Høi: side 58, 59, 60, 61, 78, 80, 82, 85, 86, 88, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 102, 106, 108, 110, 111, 112, 114, 115

Charlotte Lindhardt: side 30

Claus Pørksen: side 43, 45, 49, 50

Esbjerg Kommune: side 124, 128

Esbjerg Museum: side 52, 56

Kristine Dagnæs-Hansen: side 33, 34, 37, 38, 41, 42

Mette Guldborg: side 17

Museum Sønderjylland: side 15, 17

Stig Eriksen: side 26, 32, 62, 66, 68, 69, 70, 72, 74

Svend Tougaard: side 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 30, 31, 41, 48, 51, 75, 104, 125, 127, 128, bagsiden

Søren Vadstrup: side 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123

Redaktion

Landskabsarkitekt Lis Jensen,
Kulturarvsstyrelsen
Souschef Michael Lauenborg
Kulturarvsstyrelsen

Layout og korttegning

Eg & Fjord

Kort

Udsnit af kort, hvortil Kort & Matrikelstyrelsen har ophavsret, er gengivet med tilladelse. Copyright Kort- og Matrikelstyrelsen (A.93-06)

Sønderjyllands Amt: "Kulturmiljøer og kulturhistoriske enkeltelementer i Sønderjylland – en redegørelse", s. 63, 2001

Repro og tryk

Narayana Press

Papir

Omslag: Galerie Image 235g

Indhold: Chorus Satin 130g

Oplag

1. oplag: 10.000 eksemplarer

ISBN-nummer 978-87-91298-32-5

Distribution

Esbjerg Byhistoriske Arkiv

Torvegade 47

6701 Esbjerg

Telefon 76 16 39 00

www.esbjergbyhistoriskearkiv.dk

Henvendelse angående publikationen

Kulturarvstyrelsen

H.C. Andersens Boulevard 2

1553 København V

www.kulturarv.dk

Information om atlas, bygningsbevaring og kulturmiljø

Se Kulturarvstyrelsens hjemmeside

www.kulturarv.dk

Tidligere udgivne atlas

Se www.kulturarv.dk/kulturarv/kulturmiljoe/udgivne_atlas/index.jsp

Publikationen kan citeres med kildeangivelse

Signaturforklaring

Højdekurver

Sigtelinjer

Udsigt

Enkeltræ/Trærækker

Skov/Plantage/Krat

Græs/Grønning

Marsk

Vand

Vej/Gade/Plads

Bebyggede strukturer

Dominerende bygninger

Bebyggelsesmønster

Værdifulde landskabstræk

Byområder

Mest anvendte målestoksforhold

1:10.000

0 100 200 m

Vadehavet Kulturarvsatlas

Natur, landskab, kulturarv og byer
 Atlasset indeholder en karakteristisk af regionens geografiske hovedtræk og sammenhængen mellem naturgrundlag, landskabsbillede og kulturhistorie samt købstædernes udvikling.

Kulturmiljøer
 I atlasset opsummeres kortlægningen af 77 værdifulde kulturmiljøer. De valgte kulturmiljøer afspejler ved deres fremtræden væsentlige træk af den samfundsmæssige udvikling.

Bebyggede strukturer på landet
 I atlasset præsenteres 26 landsbyer. De valgte landsbyer rummer arkitektoniske kvaliteter, som ikke knytter sig til enkeltbygninger, men til byernes helhed og deres placering i landskabet.

Arkitektur og byggeskik
 I tekst, billeder og på tegninger præsenteres de arkitektoniske hovedtræk, der karakteriserer Vadehavsregionen. I atlasset beskrives 15 karakteristiske eller unikke bygningstyper.

Gammel Manø

MANØ

KULTURARVSSTYRELSEN
 H.C. ANDERSENS BOULEVARD 2
 1553 KØBENHAVN V

TELEFON 33 74 51 00
 kulturarv@kulturarv.dk
 www.kulturarv.dk